

Ιωάννης Βαρτζόπουλος¹

Ο Εχθρός μου

Ένας εξουθενωτικός ρεαλισμός,
του Γιώργου Τσεμπερόπουλου (Ελλάδα, 2013, 107')

«Ο εχθρός μου», σε σκηνοθεσία του Γιώργου Τσεμπερόπουλου και σενάριο του Γιάννη Τσίρου, μία ταινία του σύγχρονου ελληνικού κινηματογράφου, μας επιτρέπει να σκεφθούμε μέσω των ιδιαίτερων γνωρισμάτων της μία κοινωνία, η οποία δεν είναι πλέον σε κρίση, διότι η κρίση τείνει να γίνει το διαχρονικά σταθερό στοιχείο της ταυτότητας της και έχει πλέον τον χαρακτήρα όχι κρίσης οικονομικής αλλά κρίσης αξιών.

Ένας ορατός ρεαλισμός είναι η ατμόσφαιρα με την οποία μας εισάγεται το έργο. Εικόνες απλές, καθημερινές και οικείες που μας καθιστούν άμεσα κοινωνούς της ζωής μίας σύγχρονης ελληνικής οικογένειας. Ο Κώστας (Μανώλης Μαυροματάκης), ανθοπώλης-γεωπόνος, φροντίζει με επιμέλεια και τρυφερότητα τα φυτά του στην αρχή του έργου, εντοπίζει τα παράσιτα που τα απειλούν για να τα απομακρύνει με ήρεμο, αποφασιστικό και οικολογικό τρόπο. Η Ράνια (Μαρία Ζορμπά), η γυναίκα του, τον συναντά μετά τη δουλειά της και πάνε στο μπαρ του παλιού και επιστήθιου φίλου τους, στη ζωή και στον αγώνα, για ένα ποτό και λίγη κουβέντα πριν την επιστροφή στην ενδοοικογενειακή καθημερινότητα. Συζήτηση και ατμόσφαιρα χαλαρή, με σαφές προοδευτικό πρόσημο, με αναφορές στο παρόν και στο παρελθόν ώστε να μην υπάρχει αμφιβολία για την ταυτότητα των συμμετεχόντων. Εμπνευσμένοι από τη γενιά του πολυτεχνείου και τα μεταπολιτευτικά ιδεώδη της αριστεράς, σχολιάζουν το παρόν, αναπολούν το παρελθόν και δεν χάνουν την αισιοδοξία τους για ένα μέλλον που σίγουρα θα έρθει διότι η πίστη τους στην αλήθεια και τη δύναμη των ιδεών τους διατηρεί μία αφοπλιστική προφάνεια: ισχυρή ερμηνευτική δύναμη και ουμανιστική καταγωγή ως αυτονόητο στοιχείο της ταυτότητάς τους. Η επιστροφή τους στο σπίτι επιβεβαιώνει αυτόν τον

¹ Ο Ιωάννης Βαρτζόπουλος (ivartzo@gmail.com) είναι ψυχίατρος και ψυχαναλυτής, διδάσκων αναλυτής της Ελληνικής και της Διεθνούς Ψυχαναλυτικής Εταιρείας, εκδότης του περιοδικού Οιδίπους.

προσανατολισμό. Τα συνήθη θέματα των δύο παιδιών τους στην εφηβεία, οι έρωτες του κοριτσιού, της Λουίζας (Αριάδνη Καβαλιέρου), και οι επικίνδυνες παρέες του αγοριού, του Ανδρέα (Ηλίας Μουλάς), αντιμετωπίζονται με ηπιότητα αλλά και ήρεμη αποφασιστικότητα. Είναι εμφανής η πεποίθησή τους ότι τελικά η πίστη στον άνθρωπο και στις ανθρώπινες αξίες θα επικρατήσει.

Η γλυκιά, ήρεμη και νοσταλγική ατμόσφαιρα για ένα παρελθόν που ζήσαμε και για ένα μέλλον που θα έρθει, υποστηρίζεται από ρεαλιστικά πλάνα και ρεαλιστικό φωτισμό, με μία μεγαλύτερη έμφαση ίσως στα κοντινά πλάνα, τα οποία έχουν την ιδιότητα να σου φέρνουν τόσο κοντά το οικείο ώστε να τίθεται το ερώτημα του ανοίκειου, με την έννοια ότι σου θέτουν το ερώτημα πόσο αυτονόητο μπορεί τελικά να είναι το οικείο. Ένα είδος «υπερμεγέθους» ρεαλισμού ώστε να τεθεί το ερώτημα του πραγματικού ρεαλισμού.

Η κατεύθυνση αυτή επιβεβαιώνεται από την επακόλουθη ραγδαία ανατροπή. Η κλοπή από τους αλλοδαπούς και ο βιασμός της κόρης παρουσιάζεται ως μία θεμελιώδης πρόκληση στην οικογένεια. Δεν βιώνεται ως ένα κίνητρο για να ισχυροποιηθούν οι δεσμοί και η ταυτότητα της οικογένειας αλλά παρουσιάζεται μία μαζική υποχώρηση. Ο παππούς από την μεριά της μητέρας (Θανάσης Παπαγεωργίου), εγκαλεί τον πατέρα διότι δεν εφήρμοσε τον αρχαίο, φυλετικό και υπεράνω ιδεολογιών νόμο να προστατέψει με οποιοδήποτε τίμημα την κόρη του και η μητέρα πασχίζει να διατηρήσει την αυτοκυριαρχία και τον παραδοσιακό μητρικό της ρόλο υιοθετώντας μία διακριτά παθητική στάση. Ο προοδευτικός ανθοπώλης, σε κατάσταση σύγχυσης, οδηγείται τελικά στην επιλογή της αυτοδικίας. Ο πόνος για την κόρη, η ενδεχόμενη ατιμωρησία των ενόχων, η ευθύνη του φυλετικού πατέρα όπως εκφράζονται από τον παππού, διαρρηγνύει κάθε ίχνος πολιτισμού και ο πρωταγωνιστής αποδίδεται σε αυτό που πλέον έγινε αυτοσκοπός: η ανεύρεση και η τιμωρία των ενόχων.

Ο φίλος από το μπαρ, ο Αχιλλέας (Αντώνης Καρυστινός) και ο παρανοϊκός γείτονας, ο Σωτήρης (Γιώργος Γάλλος), θέτουν με σαφήνεια το δίλημμα. Ο πρώτος τον εγκαλεί στην τάξη, του τονίζει το αδιέξοδο και ασύμβατο με τις πεποιθήσεις του σχέδιό του. Ο γείτονας εκφράζει αυτό που του ήταν ξένο και απεχθές έως τότε, τώρα όμως θυμικά οικείο. Ιδιόρρυθμος, αντικοινωνικός, εναντίον των αλλοδαπών. Πρώην στρατιωτικός που αποτάχθηκε από το στράτευμα λόγω ακραίας συμπεριφοράς, θύμα ληστείας που οδήγησε την γυναίκα του οριστικά στο τρελάδικο, προσέφυγε στην αυτοδικία διότι αυτό ταίριαζε στον χαρακτήρα του, στην ακροδεξιά ιδεολογία του και

στον επαγγελματικό του ρόλο. Όπως του είπε, καθαρές λύσεις, χωρίς ίχνη. Η γυναίκα του γείτονα υπέστη ανήκεστο βλάβη, δεν επανήλθε στη ζωή και στο σπίτι της, η κόρη όμως του πρωταγωνιστή, παρότι πληγώθηκε ψυχικά και κακοποιήθηκε σωματικά, επανέρχεται στη ζωή της και δείχνει διατεθειμένη να ξεχάσει. Στο όνομα της κόρης του όμως ο προοδευτικός ανθοπώλης προβαίνει σε ένα φόνο που περιπλέκει αφάνταστα τη ζωή της και την εμποδίζει να ξεχάσει. Είναι σαν να της λέει: «κάτι τέτοιο δεν είναι δυνατόν να μείνει αναπάντητο». Στον αιώνιο πόλεμο καλού και κακού, το κακό παίρνει το πάνω χέρι. Ο ανθοπώλης βρίσκει τον βιαστή της κόρης του και τον σκοτώνει μπροστά στα μάτια της γυναίκας του και του νεογέννητου παιδιού τους.

Στη συνέχεια καταλαμβάνεται από το φόβο της αντεκδίκησης και η ζωή της οικογένειας μετατρέπεται σε μία ζωντανή κόλαση. Η ταινία ολοκληρώνεται με μία ισορροπία τρόμου, όταν ο ανθοπώλης συναντάται στην αστυνομία με τη γυναίκα του θύματος και ενώνονται για πάντα με τη σιωπή των ενόχων.

Η ταινία ολοκληρώνεται με τον ανθοπώλη να κάθεται στο διαχωριστικό διάζωμα της λεωφόρου Αλεξάνδρας, έξω από το κτίριο της αστυνομίας, προσπαθώντας να συλλάβει το νόημα της ζωής του μετά από αυτήν την εξουθενωτική εμπειρία. Τα οχήματα και οι άνθρωποι μέσα τους κινούνταν στις δύο αντίθετες κατευθύνσεις χωρίς η μία κατεύθυνση να διαφοροποιείται από την άλλη, δηλώνοντας ότι τόσο η μία, η ζωή που είχε, όσο και η άλλη, η ζωή που θα έχει, τελικά είναι ταυτόσημες και εναλλάσσονται. Έτσι όπως κάθεται δεν είναι εμφανές ποιον δρόμο θα ακολουθήσει, όποιον όμως και να ακολουθήσει δεν έχει πλέον διαφορά. Δύο αντίθετοι δρόμοι εκπροσωπούν την ίδια ζωή με ότι αυτό συνεπάγεται για τις αξίες και την ηθική της. Η ζωή μετά τον φόνο θα έχει μέσα της τη ζωή πριν τον φόνο, όπως και η ζωή πριν τον φόνο τελικά εμπεριείχε τον φόνο. Ένας άμεσος και εύστοχος συμβολισμός που είναι πολύ κοντά με την αμεσότητα του ρεαλισμού της ταινίας.

Το ερώτημα που συνολικά θέτει η ταινία είναι ποιος είναι ο ορισμός του καλού και του κακού, ποια είναι τα όρια και οι αντοχές τους, πόσο ρεαλιστική είναι η ανθρωπιά όταν εκτίθεται στην αντίθεση πραγματικότητα, όταν η πραγματικότητα του άλλου θίγει δικά σου ανυποχώρητα ενδιαφέροντα. Το ζήτημα γίνεται πιο περίπλοκο διότι οι κακοποιοί εμφανίζονται παράλληλα με τα εμφανή κακοποιά χαρακτηριστικά τους να διαθέτουν και ανθρώπινα στοιχεία: αυτός που βίασε την κόρη είχε γυναίκα που τον αγαπούσε και ήθελε να εκδικηθεί τον χαμό του και ο άλλος φάνηκε να συγκινείται

νοσταλγικά από τους λυρικούς ήχους ενός τραγουδιού. Το καλό έδωσε τη θέση του στο κακό και το κακό δεν ήταν τελικά μόνο κακό.

Φαίνεται πως η έννοια του καλού και του κακού δεν ορίζονται με τον ίδιο τρόπο στην ατομική και συλλογική τους διάσταση. Όσο παραμένουμε στον τομέα του συλλογικού, ο ορισμός του καλού και του κακού είναι πιο προσιτός και πιο αξιόπιστος εφόσον ορίζεται από τα κοινά αποδεκτά ήθη του τόπου και της εποχής (την ανθρωπιά του αριστερού, την προοδευτικότητα της γενιάς του πολυτεχνείου). Με την έννοια αυτήν ο φόνος δεν είναι αποδεκτός σε μία οργανωμένη κοινωνία, αυτή είναι μία συλλογική αξία χωρίς όμως να υιοθετείται ατομικά σε αυτήν την ταινία. Τα γεγονότα αναλύονται με βάση συλλογικές αξίες και οράματα που όμως αλληλεπικαλύπτονται μόνο σε ένα βαθμό με την ατομική μοίρα. Οι συλλογικές αξίες, η συλλογική έννοια του καλού, να θεωρείς τους αλλοδαπούς ισότιμα όντα, εμφανίζεται να έχει μία μερική διεισδυτικότητα όσον αφορά στις επιπτώσεις αυτής της άποψης στην ατομική ζωή. Πόσοι που δηλώνουν ή διαδηλώνουν υπέρ των αλλοδαπών θα τους έδιναν ένα άδειο σπίτι ή ένα άδειο δωμάτιο στο δικό τους σπίτι; Ή δεν θα διαμαρτυρόταν αν είχαν κάτω από το μπαλκόνι τους την πλατεία Βικτωρίας;

Η εξατομίκευση όμως του συλλογικού καλού δεν είναι αυτονόητη επιλογή. Είναι τελικά καλό ή κακό αυτό που έκανε ο ανθοπώλης και διαφοροποιείται σε κάτι από τον κακό γείτονα; Ποιος εκπροσωπεί τελικά την ατομική εκδοχή του καλού σε αυτήν την ταινία; Και ποιος του κακού; Ο παρανοϊκός γείτονας ή ο καλοήθης ανθοπώλης; Τελικά και οι δύο διέπραξαν φόνο εν ψυχρώ. Για να αποδώσουμε αυτό το φαινόμενο θα λέγαμε ότι το καλό φαινομενικά, παραπλανητικά, είναι μία πρωτογενής έννοια όσον αφορά την ατομική μοίρα. Όταν θίγονται βασικές δομές του ναρκισσισμού, όπως έγινε στη συγκεκριμένη περίπτωση με τον βιασμό της έφηβης, το καλό αναδεικνύεται ως μία παράγωγη, δευτερογενής έννοια. Πρωτογενής έννοια αναδεικνύεται ο ναρκισσισμός. Η διαίρεση του ναρκισσισμού σε καλοήθη και κακοήθη είναι σε θέση να μας δώσει μία εικόνα της ατομικής εκδοχής του καλού και του κακού που μόνο φαινομενικά εμφανίζονται να έχουν οικουμενικά και αναλλοίωτα χαρακτηριστικά. Ίσως το καλό ως στοιχείο ρύθμισης της ναρκισσιστικής ομοιόστασης είναι ο τρόπος να κατανοήσουμε τον τρόπο υιοθέτησης του συλλογικού καλού στην ατομική εκδοχή ώστε να είμαστε σε θέση να εξηγήσουμε πως το καλό του ενός είναι το κακό του άλλου. Ενδεχομένως, το καλό και το κακό, ο τρόπος που ερμηνεύονται και κατανοούνται στην ατομική περίπτωση, συμμαχούν και βρίσκουν

την ατομική τους έκφραση στο επίπεδο της αυτοσυντήρησης. Καλό τελικά είναι αυτό που εξυπηρετεί την αυτοσυντήρηση, ένα από τα πιο αξιόπιστα κριτήρια της ναρκισσιστικής ομοιόστασης και αντιστρόφως το κακό. Και η απόδοσή τους στο συλλογικό πεδίο είναι τελικά μία απόπειρα της συλλογικότητας να διαφυλάξει ένα περιεχόμενο αυτών των εννοιών που να διασφαλίζει τους στοιχειώδεις κανόνες συμβίωσης. Όταν αυτό δεν συμβαίνει και τίθενται επιτακτικά θέματα αυτοσυντήρησης, το αξιακό περιεχόμενο τους εκτίθεται σε εξουθενωτικές πιέσεις και ο αφορώμενος τείνει να ερμηνεύει με υποκειμενικά κριτήρια τις συλλογικές αξίες.

Η ταινία «Ο εχθρός μου» οδηγεί τη σκέψη και τις έννοιες στα όριά τους. Δοκιμάζει το περιεχόμενό τους, τις εκθέτει σε δοκιμασίες της πραγματικότητας που δεν επιδέχονται την εύκολη σχηματοποίηση. Είναι η προσπάθεια μίας κοινωνίας σε κρίση να επανεξετάσει τις αξίες της ώστε να τις αποδώσει ένα περιεχόμενο που θα της επιτρέψει να αποκτήσει μία λειτουργική ταυτότητα. Η διαδικασία είναι δύσκολη και επώδυνη, κυριολεκτικά εξουθενωτική, όπως και η πραγματικότητα που ζουν πολλοί άνθρωποι γύρω μας.

2

² Σ.τ.Ε. Βιβλιογραφική αναφορά: Βαρτζόπουλος, Ι. (2016). Ο Εχθρός μου, του Γιώργου Τσεμπερόπουλου. *Οιδίπους 15*